



1.036

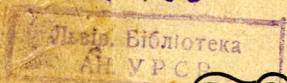
Саравтора

ОСИП НАЗАРУК.

Суд Олекси Довбуша

і інші оповідання.

24.036

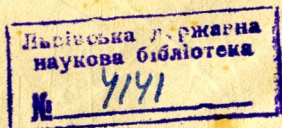


Л Ї В І В.
Накладом Павла Волосенки.
1907.

8 (с) 9. 1917
415(2-94)4-644

З М І С Т.

	ст.
1. Суд Олекси Довбуша	3
2. Як хлоп прогодував пана і жида (Щедрина)	8
3. Двайцять чотири літ життя Луця Боронюка .	15
4. Дикий дідич (Щедрина)	29
5. Раз 'му було добре	34
6. Спаситель (Уайльда)	38



БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 64102

24.036.

З Довбушового табору.

(Гуцульські мотиви).

При білім, порошнім гостинци над Прутом, під високою скалою сидів широкоплечий ватажок Довбуш, а біля нього лежав на зеленій мураві великий блискучий топір. Кругом лежало, сиділо або ходило кілька сот легінів, пасли ся розкульбачені коні та лежало без ладу і порядку погарбане добро. Довбушеві хлопці були веселі і над долиною знімав ся такий гамір, що не чути було навіть шуму бистрого Прута.

Зараз ділити-муть награбоване в Станіславі добро. Вже зносять перед ватажка скарби: горіючі мов кров червінці в міхах, золото і срібло, дорогі матерії й брилянти.

В тім надійшов гостинцем старець-жебрак, підійшов до ватажка з шапкою в руках, вклонив ся йому до ніг і просив милостині. Кругом притихло, бо всі цікаві, кілько дістане старець. А Довбуш встав, показав рукою на один з отвертих міхів дукатів і ска-

зав: „Бери кілька зможеш нести“. Старець стояв хвилюку нерухомо; очевидно не був певний, чи ватажок не кпить собі з нього. Та коли пригадав собі оповідання про його гойність і прихильність до бідних, очи йому засьвітили ся, прикляк коло міха і став горнути в торби. Нагорнув в одну, відсапнув; нагорнув у другу, хоче встати — ні суди Боже; таку купу золота набрав, що і молодший від нього хлоп не рушив би її. Кругом усі збігли ся й оден через другого зглядали ся, як то скінчить ся. Навіть ті, що купали ся в Пруті, голі поприбігали.

А Довбуш мовчки підняв кріс, гукнув вистріл, і старець повалив ся на землю; по зеленій мураві і червоних-червоних червінцях полила ся ще червонійша кров. Перерване зношене добичі почало ся знова.

На самім останку привели перед ватажка молоду дівчину, марну, струнку і бліду-бліду; тільки чорні як терен очі блестіли мов два вуглики. Була то дочка одного шляхтича, якого двір останньої ночі пішов з димом. Коло неї стояв високий мов смерека, стрункий і гарний любимець ватажка Бистринчук Юра і найдужший на всі гори, перший по Довбуши, Баюрак Олекса. Юра був блідий-блідий, а Олекса темний як ніч; він знав з ким стає перед ватажка.

Перший промовив Юра: „Ми разом її побачили, разом вивели з пожежі; я зрікаю ся всього, що має бути моєю пайкою тепер і потому, коли мені її присудиш.

— „Я так само!“ сказав понуро його суперник.

Довбуш задумався — стало тихо, хоч мак сій. Тільки Прут шумів і смереки. Мовчки приступив ватажок до поділу скарбів, а ділив так несправедливо, як ніколи. Та ніхто не відважився навіть поглядом показати своє невдоволене, бо велике чоло ватажка було темне і понуре, як Говерля перед тучею.

Скінчивши, встав відвернувшись і буркнув: „А вас розсуджу на найблизшій „попасі“.

Підніс тяжкий топір, поправив кріс тай пішов, неоглядаючись гостинцем, як ідеся на Угри. Заворушився весь табор, усі здивовані гляділи на те, що їх мудрий і осторожний ватажок перший раз не вислав передової сторожі. Кількох метких хлопців скочило лісом і перебігло ватажка, а по заду табор уформувався старим ладом. Та Довбуш нічого не бачив.

— „Ов, не добре то, коли він найтяжше відложив на кінець“, шептали дорогою одні. — „Коли так розсудить їх, як розділив добичу, то шкода Баюрака“, казали другі. — „А Бистринчука не шкода?!“ — гомоніли треті.

Вже сонце зайшло за гори, і їх великі тіни залягли долину, коли в місци, де Прут ділить широкий Ребровач і стрімку неприступну Магуру, Довбуш нараз задержався, вліпивши очі в обрив дикої Магури. Його лице прояснилося на мить, як хмара від блискавки. Тут казав стати табором. Затріщали пахучі смереки, заблестіли червоні вогні. А

в душі ватажка горіла червень понурої думки: по тім обриві Магури легкий і зручний Юра зсуне ся певнійше, ніж тяжкий Баюрак. А як би випадком пощастило Баюракови, то чи не можна поставити серед скель Магури двох добрих стрільців?

Скликав хлопців кругом середньої ватри і оповістив суперникам, що котрий з них завтра на очах усіх зсуне ся скорше по обриві Магури, тому присудить дівчину.

Рано до схід сонця гудів Ребровач від соток легінів, що гляділи на Магуру, де блистіли тільки два топори. То Бистринчук і Баюрак ждали на знак ватажка. А він сидів на шпилі верха і дивив ся на виразні краї синих гір так супокійно, як би в його душі було тихо. Краї верхів були такі виразні, аж ostrі. То певний знак бурі. Серед зливи і лому громів ніхто навіть не почує вистрілів на Магурі, а каламутний Прут, що нїс уже не мало трупів, понесе іще один.

Так у душі ватажка гомоніли останні відгуки нічної думки, що мов темні смуги гинули вже серед нових яснійших. Він іще нікого підступом не згладив зі сьвіта — аж тепер має се зробити зі своїм довголітнім товаришом. Там серед скель дикої Магури ждуть вислані два добрі стрільці. Його вчорашний плян був уже зломаний, та ще його обривки заповняли його душу. Всю мерзоту свого злочину бачив так виразно, як ті краї верхів, що заповідають тучу. Але відкликати те, що вже раз постановив, йому так тяжко, так дуже тяжко. Він привик уже до

того, що кожде його слово було таке певне і тверде як скеля. Ще ніхто не бачив, щоб його постанова розвіяла ся з вітром. А до того Юра ждав на його поміч, знав про неї...

Він довго глядів у далекі, ясні простори, на далекі, тихі верхи. А та погідна ясність вливалася тихо в його замрачену душу, він довго хитав ся і вкінці зважив ся. Покликав двох хлопців і післав їх по тих, що зачали ся між скелями Магури.

Вже Говерля була закрита чорною хмарою, як на знак ватажка зачали ся смертельні перегони. Кілька хвиль минуло — а на дні обриву лежав окровавлений Юра Бистринчук, без життя. Він бачив післанців ватажка, бачив як його помічники відходили з ними — і від першого кроку був певний, що за хвилю лежати-ме на дні обриву мертвий.

З Ребровача плили лавами Довбушеві хлопці, а з ними разом каламутні води. А Довбушеви здавало ся, що та чорна туча, шаліюча темними борами, бюча громами в камінні шпилі, виповзла з його нутра.



Як хлоп прогодував пана і жида.

(Вільна перерібка зі Щедрина).

В горячий, лагідний день плив по мори корабель, що віз людей до Америки. Їхав на нїм шляхтич, пан з панів, барон Тумановський, оттак собі, аби проїхати ся по сьвітї, бо йому вже навкучило ся їсти, пити і в карти грати; їхав багатий жид Срулько Гольд, що лихвою доробив ся майна, до сина, котрий перед бранкою втік до Америки; їхав межи такими голодранцями як сам і бідний хлоп Іван, на зарібки, бо з дому гнав його голод. Від давна не виділи землі: кругом лише вода і небо.

Мали саме обідати, як зашумів вітер і чорні хмари покрили небо. Стало темно як в ночі. Лише при сьвітлі лискавиць було видко, як море бісило ся і з ревом підіймали ся чорні філі завбільшки камяниць. Кораблем кидало як лупинкою і несло ним кудись. Нараз затріщав він і розбив ся до прибережних скель якогось острова. Сила народу погинуло; вода викинула на один беріг острова

лише барона Тумановського і Срулька Гольда а на другий Івана. Серединою незамешкалого острова тягнув ся густий ліс.

Пан і жид, перепуджені, перемоклі і втоплені лежали до рана пів мертві зі страху. Але як сонце засьвітило і теплий вітрець приніс запах трав, они повставали. Перше, що почувли оба, був голод. Пан, узрівши жида, приступив до нього і сказав: „Жиде, заведи мене до реставрації!“ Жид насамперед помацав чи не згубив гроший, а переконавши ся, що є, спокійно відповів: „Ну, я сам пішов би, як би знав де“. — „Псякрев!“ крикнув барон, „я ти заплачу!“ — „Прошу пана, таже тут ні живої душі, лише ліс тай ліс“. Пан поглянув і замовк. Перед ним з одної сторони стелило ся море, з другої лежав невеликий клаптик землі, на котрім стояли, а за ним розтягало ся все те саме безкрайне море. Заплакав Срулько, перший раз, від коли попрощав ся з родиною на залізничім дворці, а і баронові закрутило ся в носі.

— „Тепер напивши ся кави!“ каже барон і закусує уста, аби не бухнути.

— „А я наперед трошка „бромф“ (горівки), так, за наперсток, — я багато не пю“, говорить крізь плач Срулько.

— „Треба чогось шукати; ти йди на схід, а я піду на захід“, сказав барон і став нагадувати собі, як його, вчили в школі вишукувати сторони сьвіта. Крутив ся на всі боки, але що був вісімнайцятим туманом, то не знайшов нічого. Срулько закінчив його обертаси словами:

— „Най пан ідуть на право, а я піду на ліво“.

Пішов пан на право і зайшов у ліс; скрізь дерева а на них овочі красні, дозрілі, аж за очі хапають: помаранчі, фіги, горіхи завбільшки діточої голови. Стає пан на пальці, підскакує, але дета! все так високо висить, що треба лізти. Пробирав лізти, але тільки на собі одержу подер і подрапав ся. Прийшов над потічок, а там риби аж кишать. Панови слинка набігла, лигнув її і знов пішов у ліс. А тут заяці скачуть, птиці вигукують. — „Господи! Є що їсти!“ крикнув барон, і в очех йому потемніло. Вернув сарака на давнє місце з пустими руками, де вже застав Срулька. Вечеріло.

— „Знайшли пан що?“ спитав Срулько. Барон сягнув мимохіть до кишені і витягнув старий нумер газети „Słowo polskie“. Полягали голодні, але заснути не могли.

— „І хто би то гадав“, відозвав ся пан, що страва росте на деревах, пливає в воді, скаче по лісі; я до нині думав, що булки родять ся такі, які мені до кави подавали. З'ївбим тепер свій власний черевик“.

Очи барона засьвітили, зуби задзенькотіли, з грудий вирвав ся глухий рев, і він кинув ся на Срулька і відкусив йому „цицес“. Срулькови пішла з носа кров, і він крикнув:

— „Гевалт! Що ясний пан робить? Балакаймо щось, пане, бо так ще забійство готово бути“.

— „Зачинай!“ відповів барон.

— „Мені раз казав оден доктор, що чоловік довго може жити своїми соками“.

— „Якими соками?“ — „Такої своїми. Свої соки роблять другі соки, а ті роблять також соки, аж поки соків зовсім не стане“. — „А тогди що?“. — „Тогди треба що небудь з'їсти“.

— „Тьфу!“ плюнув барон, злий, що мова зійшла на їду. Нагадавши собі, що має старий нумер газети, зачав голосно і скоро читати: „Вчера був у намісника нашого краю парадний обід: бажанти, золоті чечуги і дорогі в лютім суниці“...

— „Тьфу!“ плюнув тепер Срулько. „Чи ясний пан не можуть знайти чогось иншого?“

Барон обернув картку і ще голоснійше зачав читати:

„Зі Станиславова пишуть: В честь бурмистра відбув ся пир; під добірними стравами згинали ся столи; шампанське вино“... Тут барон урвав, зімняв газету і кинув ся лицем в траву. Так перележали оба якийсь час; оден думав про „локшину“ і рибу, другий про печеню з сосом. Перший обізвав ся Срулько:

— „Прошу пана, а як би ми пішли пошукати хлопа?“ — „Та якого хлопа?“ — „Та так, простого хлопа, мужика. — Він би нам зараз і булок дав і рябчиків наловив і риби напик“.

— „Гм, хлопа, але де його взяти, того хлопа, як його нема?“ — „Якто нема хлопа? Хлоп всюда є, треба тільки пошукати. Певно де небудь сховав ся і роботи уникає!“

Та гадка так додала панови духа, що не чекав, аж розвиднить ся, а зараз таки пішов шукати хлопа і Срулька потягнув. Довго вони блукали по острові, аж вкінці острій запах кожуха і гливкого хліба, навів їх на слід. Під деревом, черевом до гори, підложивши кулак під голову, спав здоровезний хлописько. Пана аж змлоїло зі злости:

— „Спиш неробо!“ гукнув над ним, „і гадки не маєш, що тут, два пани вже другу добу з голоду умирають! Марш до роботи!“

Встав хлоп, видить, що пани люті; хотів дати драла, але вони так і впили ся в него пальцями. І зачав він робити. Насамперед поліз на дерево і нарвав пів копи дозрілих яблук, а собі взяв одно хробачливе. Потому пошпортав у землі і накопав бараболі. Потому з власного волося зробив сильце і наловив птахів. Наконєць роз'ярив огонь і напик тільки прибагів, що пан і жид подумали, чи би і „неробі“ не дати трошка з того? Так пани поснідали, що і обідати не хотіли. На вечеру „нероба“ знов сьвіжого напик і наварив! — „Чи вдоволені ви панове?“ запитав по вечері.

— „Вдоволені“, відповів барон, „бачимо твою пильність“. — „А позвольте мені тепер віддихнути?“ — „Наперед скрути вужевку“, сказав Срулько. Набрав хлоп зараз диких конопель, пімняв і нім сонце зайшло вужевка була готова. Прив'язавши хлопа до дерева, ляг барон зі Срульком спати.

Від того часу читали вони не раз і як у намісника обідали і як у Станиславові пирували і не млоїло їх.

* * *

Так ішов день за днем, але вкінці баронові тай Срулькови навкучило ся. Барон нарікав, що нема з ким в карти поіграти, ні вина попити; а Срулько хоть мовчав, але векслі і проценти з голови йому не виходили, а як прийшла п'ятниця, то відмовляв молитву і киваючи ся, думав про свічки, що саме в ту хвилю світили ся в хаті його жінки. І оба причепили ся до хлопа і почали його нудити: „Вези, тай вези нас до дому!“ — Взяв ся хлоп до роботи, збудовав човен, вистелив его мягким, лебединим пухом і пустив на воду.

— „А уважай, собако, абись не потопив нас“, сказав барон Тумановський, сідаючи в човен.

„Будьте панове спокійні“, втихомирював їх Іван і взяв за весла. Вже його руки зболіли як надплив корабель і забрав їх. Послугуючи панови дістав ся Іван аж до рідної землі, до сусідного повіта. Барон заїхав наперед не до жінки а до коханки. Вона аж руками сплеснула з утіхи, побачивши, що барон такий товстий та білий. Напив ся барон кави, попоїв печених на маслі і яйцях булочок, перебрав ся і закупив цигаро. Але і за мужика не за-

був: вислав йому на ганок килішок горівки і п'ять нових. Іван лише в потилицю почухався, а як те пан заглянув, крикнув на свого льокая :

— „Яне! випровадзь того натрентного хлопа за браме!“

Двайцять чотири літ життя Луця Боронюка.

I.

— „А що?“ питав сусід форналя Семена Боронюка, що стояв перед порогом своєї хатини з таким лицем, що не мож було вгадати, чи він сумний, чи втішний: „Чим Бог благословив, хлопцем чи дівкою?“

— „Хлопцем“, відповів Семен, а його лице троха прояснило ся.

„Але бо вже й час, аби перестав мене „благословити“ дівками: пять їх як хробачків валяє ся в хаті“.

— „Но, то добре, що бодай шесте не таке, що треба до сім літ стричи, від сім літ стеречи, а потому ще дати щось тому, хто возьме біду з дому“.

— „Правда, але не знаю, чи буде який хосен з него, бо якесь оно дуже хирляве, навіть крикнути добре не може“.

— „Не бійте ся, Семене, такі діти, що змалку хирляві, потому, як вихрапають ся з того, то дуже мудрі бувають. Так старі люди приповідують“.

— „А бодай вам, сусіде — добре було ! А мені і єму що по єго розумі ? Або він панська дитина ? Таже розумом орати не буде анї гнїй накидати“.

Так говорив батько маленького Луця з сусідом і правду говорив. Хоч матір як доглядала, хоч як хухала, ничом каже, як на одинака, а воно таки не могло „вихрапати ся“. Де яка хвороба була, то все єго чіпала ся, а деякі, то й двома наворотами. Вже і добирала єму мама і наперед давала їсти так, аби другі не виділи, — а Луць такий ходив марний, як тїнь. Нераз старий каже: „Агій ! І їсть і єго біда їсть !“ Аж доперва на п'ятнадцятім року став Луць приходити до себе. Але не на радість матері : вона вже заздалегідь журила ся бранкою. „Тих кілька літ, говорила, збіжить, як батогом тріснув, і поженуть мого Луця сьвітами“.

Та покищо Луць гонив панську худобу пасти. Пасовиско було на зрубі, а зруб був великий ; денедє стояли ще не зрубані дубочки і граби. В тїм зрубі ріс і виховував ся Луць, як панська дитина в покою. Як була погода, то лежав в пахучій траві між цьвітами, сам як квітка зі своїми синими очима та білим личком і волосєм ; а як ішов дощ, то сидів десь під деревом, скулений і накритий старим мішком. Нераз на руку, котрою він обтулював себе мішком, разом з холодними каплями

дощу впала і горяча каплина, — але Луць не плакав; він навіть не думав про своє жите і проте, що хтось в его віці жиє ліпше: то холод витискав з его очий теплі слези.

До школи Луць не ходив, бо в селі школи не було. Раз якось зійшов ся він з пастихом сусідної громади, що розумів ся на письмі. Від тогди гнав панську худобу все в той бік, де міг зійти ся з товаришом, а той учив его; за вивченє кожної букви брав від него грейцар, але аж тогди, як Луць умів її скрізь вишукати. Нумерів навчив ся ще перед тим — на телеграфічних стовпах. Як бувало, вертав з матірю з міста, то бачив, що перший стовп за міскою рогачкою має нумер 1, від него числив-числив, аж дійшов до 113, бо при сїм стовпі треба було звертати в бік до села. Далі Луць доглуповав ся, як оно йде, лише не знав, як пише ся нумер двіста: але і его побачив, як пішов раз з мамою і найстаршою сестрою кілька миль на відпуст.

Так ішли літа, і що весни, як перший раз виганяв худобу на зруб, бачив по корчах, попри котрі переходив, по потічку, котрий щораз лекше перескакував, по дубчаках, на котрих тїнь его голови в тій самій порі дня що року висше зарисовувала ся — що росте. Его рамена повніли, его груди і голос дужіли, він чув у собі силу, і радував ся, вигукуючи по широкім зрубі. Але як єму пішло на вісім-найцятий рік, відправили старого батька з двора з річної служби, бо вже не міг так робити, як за-молоду і приймали до роботи тільки на день. Луць мусів вступити на місце батька;

№ 11 649 105

Львівська державна
наукова бібліотека

4141

АН УРСР

24.0362

замість пахучого ясного зруба мав від нині вонючу, стухлу стайню; єго лице почорніло, як лист, що впаде в калужу.

II.

В стайни застав Луця 21. рік і одного вчасного весняного дня, вибрав ся він зі старим батьком до покутного писаря, робити реклямацію. Зробили, заплатили і чекали, аж прийшла ніч, коли голосно загреміли рекрутські пісні: то хлопці, що мали йти завтра „під міру“, пили на відвагу. Досьвіта повставали всі в хаті Боронюків, але до міста вибрав ся тільки Луць з батьком, бо матір не могла йти, а сестер Луць не хотів брати, „аби дорогою не заводили, бо мене і так не возьмуть: я одинак а батько старий“. З села реклямував ще війт свого сина, хоч був від старого Боронюка цілих десять літ молодший і дужий. На покликуючій карті, мав війтовий син число о 1 більше від Луцевого, отже йшов під міру зараз по нім.

На продуві, в зимній, таючим снігом і болотом занечищеній кімнаті, чекали нагі хлопці, поскладавши свої річи на заболочений поміст. Чекав і Луць з батьком, оба розібрані.

— „Лука Боронюк з батьком!“ ревнув поліцайник, відчинивши двері сусідньої комнати, таким голосом, якби хто щойно потягнув єго биківцем поза вуха.

Луцеви аж у грудех похолодніло, як узрів нараз тільки панів у високих офіцерських

ковнірах, з блискучими гузиками та довгими шаблями. Один з блискучих панів приступив до него, пообмацував его скрізь, навіть у таких місцях, що фе говорити, а так само батька, обернув ся до других панів і щось гаркали, як жида. Вкінці встав з крісла другий пан з блискучим ковніром і сказав до Семена кепсько по руськи: „Ви ще можете робити, лише не опускайте ся, старий! Як раз, поки син з війська не вийде, потрафите робити — довше я сам не кажу“.

— „Прощу сьветої комісії, відозвав ся несміло Семен, мене вже тепер відправили з двора, бо не можу робити...“

— „Мільч! Марш за джві!“ крикнув підсліпуватий пан староста, котрому по кождїй бранці надувала ся лїва кишеня в штанах, у котрій носив гроші. „Як єще слуфко пісьнеш, то ці сипне чтернасьце дні!“

— „Алеж ти здоров як кінь, озьвірив ся і крайсфізик, „не мороч нікому голови!“

Старий Семен скулив ся і зі страхом вийшов; Луцєви казали взяти одєжу і поліцайник замкнув его з иншими новобранцями в арештї, де мусїли чекати аж до присяги, котрої Луць, хоч як уважав, не міг порозуміти. Другі навіть того не розуміли з неї, що він. Ще в арештї сказали єму, що вїйтового сина не взяли, бо староста розпинав ся за хрунем. Та Луць думав лише над тим, за що той підсліпуватий шляхтич так зголював на его батька, мов на скажену собаку.

„А бодай вас Бог тяжко побив“, склинав дорогою старий Семен, „то я можу ще робити, а вїйт нї?! Якто шахрай з шахраєм зараз знюхають ся! Рабівники! Не знати, кїлько гроший мусївбим дати, аби і я став немічним?... А бодай они, тай їх діти мали тільки сили, що я маю...“

З шинку, що стояв на краю міста при дорозї, долетїли до них слова піснї, що співали новобранцї з їх села:

„Ой зацвила черемшина,

„З неї цвїт приупав...

„Гей, гей, з неї цвїт приупав!...“

— Іди, сину, погуляй і ти, як людські діти!“ сказав старий Семен і виймив з капшука кїлька шїсток, усї гроші, які мав. Цїкавість потягнула молодого парубка до компанії, де перший раз у житю порядно впив ся, бо на весїлю сестер не було чим добре упити ся. Вже було по півночи, як вийшли з шинку і вигукуючи пішли домів.

Лїто бігло скоро, як „цуговий“ кїнь; надїйшла осїнь, а з нею день, холи Луць мусїв їхати. Сим разом і матїр вибрала ся з ними; Луць добре пригадує собі, як поміж пальцї її старих нїг лїзло болото, за кождим кроком, бо дивив ся в землю; так єму тяжко було.

III.

Хто був при войську, той знає, як там людські діти бідують, а хто не був, той не порозуміє, аби як єму розказувати. Правда,

не кождий бідує, хоч з разу таки нема такого, аби йому не було прикро. А вже при конях найгірше, бо піхотник обчистить себе, тай має спокій, а кінний мусить ще стерво пуцувати. Луця взяли до уланів.

Як тільки поїзд рушив з місця і став сунути ся кудись у темну ніч, Луцєви було так тяжко, як тій ростинці, що єї збиточник з коренем витягає з землі. І чим далі поїзд відходив, чим більше пустих стацій минав, тим пустійше було в грудях Луця; лиш одна туга за домом розгостила ся в нїм і стискала єго мов кліщами. Лише десь колись перелїтало єму через голову, що чув від других про войско: що там вільно жалувати ся на шаржу перед висшою шаржою, але нїхто не жалує ся; що там кінь має більшу вартість нїж чоловік; що жадна служба не є така гірка, як цісарська.

Три роки служив Луць при войську і третий рік минає, як вийшов з войська, але добре памятає, що анї виїзд із дому, анї перші штурканці, анї навіть туга за домом не були для него такі страшні, як приказ: їхати до Відня. Єму здавало ся, що той Відень десь на кінци сьвіта і не бувби більше злякав ся, як би єму замість: поїдеш до Відня, сказав хто: покотиш ся коміть головою в безодню.

Про Відень знав він лише три річи: що там сидить цісар, що там радять послї і що тамтуда пливе синий Дунай, про котрий так часто згадує ся в піснях. Але все те представляв він собі якось при купі і не більшими від місточка, до котрого йшла дорога зїх села на яр-

марок. Парлямент представляв собі таким, як заїздний дім у тім місточку, де все ставав їх вїйт, — а кругом парляменту гижки і гижки, горівка і горівка в куфах.

Як же здивував ся, коли взрів, що „синий Дунай“ не є синий, але зелений і що кругом парляменту лише дерева, ліхтарні і цвѣти, а перед ним дві хоругви чорно-жовті на високих желізних стовпах, і якісь голі люди ковані з білого каменя. А на вулицях така глота, як в Зарваниці; народу тьма тьменна, а звивають ся і біжуть як мурашки у розваленім муравищі. Серединою вулиць їдуть по блискучих шинах червоні, як кров, переповнені людьми трамваї*) і дзвонять аж голова болить. На перехресних улицях, де стиск найбільший, сидять на конях високі і товсті поліцаї, а сидять так спокійно, як би їх хто з каменя викував.

Все те так приголомшило Луця, котрий зі супокійного села попав у таку гамарню, що він не знав, що з ним робить ся і навіть за дім забув. Часом, особливо вечером, коли серед натовпу людей переходив попри рясно, як церква на Великдень, осьвітлені камениці, здавало ся єму, що все те сон. Доперва в сумній касарни приходив до себе.

Незадовго знов вернула туга за домом, ще міцнійша, ніж перед тим. Як хто в тихе плесо кине нараз купу каміня і великі круги по добрій хвили розійдуть ся, то тишина ви-

*) Такі вагони, що їдуть електрикою (тою самою силою, що з неї родить ся в хмарах грім.

дає ся єще більшою, ніж перед тим. Так і до Луця вернув єго давний, але ще більший сум. Він згадував всі стежки, котрими ходив по лісі, всі хати у своїм селі, кождий камінець. А великий і хороший Відень остогид єму так само, як військова служба. І на що вони мучать нас тут? думав Луць. Великі богацькі палаци, брилянти і дорогі сукні, що стояли за шклом на виставах — все те відповідало єму, що на те, аби бідні не посягнули висохлими з нужди руками по панське, людським потом зібране добро — але він ще не розумів їх німої мови.

Час ішов звільна, як чоловік, що на панів виробив всю свою силу, йшов і деколи, особливо довгими, зимовими ночами та літними днями, здавало, ся що ставав спочивати. На урльоп Луць ні разу не їхав, бо не мав за що. Так надійшов третій рік, і одного дня, як приїхали з муштри (егзицирки), відчитали їм старші, що цілий полк (регемент) переносить ся до дому, до Галичини! Касарня зашуміла, як улий, як ліс у час бурі. Навіть найбільший оферма (нездара) взяв ся з таким огнем пуцувати себе і коня, як би зараз таки мали їхати... Нарешті прийшов і той день, коли їх попакували в душні вагони і поїзд засвистав. Як же приємно свистала тепер та чорна потвора; найкрасша дівчина не заспівала би так.

Ще добре Луць не розглянув ся по новій „обитації“, як надійшли жнива. По казарни стали ходити дивні вісти: скрізь по селах нарід не хоче йти робити на панські лани і домагає ся шестого снопа. Правда, окружні села були ще спокійні, але і до них ішов уже страйк, як пожежа. Ходили слухи, що панські двори йдуть з димом, але другі казали, що то неправда.

Нараз одного дня досвіта заграли на алярм! Кождий хлопський син дрожачими руками збирав ся, кождий чув у серци, хоч ніхто єму не сказав, що єго поведуть тепер проти єго братів, проти хлопів-чорноробів. Голос труб був якийсь дивний, аж по серци різав. Луць глипнув на свою довгу, лискучу шаблю, і єму мигнуло в голові: то мені дали той довгий ніж на те, абим єго підніс на бідного хлопа, на брата, котрий так само гарує, як гарував я, нім мені причіпили той довгий ніж і як буду гарувати потому, коли позбуду ся того ножа?!...

— „Гей, таже в осени, ми самі будемо робити на панських ланах...“ шепнув Луць до товариша, що їхав поруч него. Той ані слова не відповів, тільки в очех блиснули єму слези. З заду почув ся шепіт: „Таже, як їм підвиснуть заробок, то ми прийдемо на готове“. Переїхали по-при них два офіцери Німці; Луць зачув, як один говорив до другого по німецьки: А то паскудники ті польські шляхтичі! Платять хлопови тільки за день, що у

нас робітник два рази більше на пиво видає денно, а як хлоп упоминає ся о більшу платню, то телеграфують, що бунт, що вже їх ріжуть. А то нарід тихий, аж занадто тихий". „Ми би хіба розуму не мали, як бисмо своїм людям казали щось злого робити, тим бідолахам. Я своїх уланів розкваторую в дворі", сказав другий офіцер.

Над'їхали два інші; говорили по польськи, видко панські сини: „Пся креф! То хамство зачина се рушаць! Бендзе зле. Тшеба біць зафчасу!" — „Ти мисьліш, сказав другий, же насї улані безпечні. Таже то хлопсци синове!" — „Е, нема обави! Єще за глупі"...

Не такі „глупі", як ви собі гадаєте, подумав Луць. Уланські коні скоро тупотїли по битім гостинци, по тій самій дорозі, котрою йшли старі ноги материй і батьків, що відпроваджували своїх синів до войська; по тій дорозі, на котру падали горячі, хлопські слези з жалю за хлопськими дітьми, що їх забирали з дому на довгі літа. На роздорожах роз'їздило ся войско і плило далі на бічні села і фільварки. Вкінци доїхав Луцевий відділ до села, де мав робити „порядок". Жінки з малими дітьми повиходили напротив, деякі полягали на вулиці, за ними стояли мужчини і всі кричали: „Не пустимо до села! Маємо цісарське право, що вільно страйкувати!" Панський посіпака, окоман, ревів як несамовитий: „Аво, маєте цісарське войско, що приїхало проти вас! Чи вже-сте послїпли?! За паном стоїть право!"

— „Шаблі в гору!“ загучала команда. Забряжчала сталь і довгі, блискучі ножі засвітили у воздусі. Неохочо і не так скоро, як все, витягали їх руки хлопських дітий. „Боже!“ подумав Луць, котрому шабля дрожала в руці, „то вони скажуть нам різати ті слабі жінки при надії, осиротити ті маленькі діти! І за кого?! Я не буду різати своїх!“

Нарід зойкнув, зашльохали жінки, заплакали малі діти, і все пішло в розтіч, поперескакувало плоти і повтікало, а військо пігнало до двора. Там уже був комісар, зараз закликали і громаду, ніби то до згоди. Насамперед арештував комісар страйковий комітет, в котрім були що найпорядніші люди. „За що?!“ загуділа громада. „Мільчець!“ крикнув комісар. „Бендзеє робілі?“ — „Не будемо на вас за пів дурно робити! Ми вже не дурні!“ відповіли люди разом. Комісар казав уланам окружити арештованих, посідати на коні і гнати їх до міста до арешту. „Ми всі йдемо до арешту!“ загуділа громада і люди рушили з двора.

„Тих ми не можемо всилувати робити, але форналів присилуємо“, сказав комісар до пана, приставив до кожного форналя по одному вуланови і казав їх з серпами випроводити в поле. Луць був сумніший від форналя, котрого провадив і сторожив. Ануж там дома, подумав собі, мого старого батька так само жовніри тягнуть до роботи, як татуньо наймили ся в дворі на цілі жнива, наперед...

Поприходилили фoрналї на лан, поставали, але жаден з них не схилив ся до роботи, не взяв серпа до рук, хоч окоман напихав ся кождому. Потартасали ся так з пів години, і окоман поїхав до двора з нічим, питати, що далі робити... Тихо було на поли. Луць стояв і думав. По хвили виймив „чотиру“*) потягнув з неї трошка горівки і подав фoрналеви, котрого мав пильнувати. Той сарака видивив ся на него і не знав, чи вояк на сьміх его не підймає.

— „Беріть! Я фoрнальський син!“ сказав Луць. „Хто знає, чи тепер і мого татуня не женуть жовніри до арешту. Щастє, що у нас до міста недалеко, 113 телеграфічних стовпів“.

Фoрналь звільна взяв чотиру і похилив до уст. Луць дав єму комісняка закусити. Потому посїдали оба, поскручували собі цигара і розговорили ся. Ииші вулани зразу дивили ся як на дивогляд, але скоро пішли за Луцевим прикладом, бо і вони не були панського роду.

Вечеріло. Червоний блеск заходячого сонця падав на безмежні панські лани і на цісарську дорогу, по котрій ген далеко йшов страйковий комітет, оточений уланами на конях. Але вони їхали звільна зі спущеними головами; не оден роздумував над тим, чи там далеко в его селі не жене войсько его батька або рідного брата, чи за рік за два не поженуть так его самого... За ними йшла

*) Манєрку.

довгим походом громада; вона відпроваджувала своїх проводирів до арешту.

Луць дивився на те, а серце в ній щеміло-щеміло, а рука стискала довгу, вуланську шаблю, кріпко стискала. Та ні одна думка не перейшла йому через голову, що якби не він і не ті тисячі хлопських синів у військових мундурах, то того всего не було би...

ДИКИЙ ДІДИЧ.

(Вільна перерібка зі Щедрина).

Було то за панщини. В однім селі стояв двір, а в нім жив багатий пан Відушицький. Походив він зі старої графської фамілії і був придурковатий. Крім села, в котрім стояв єго двір, мав ще кілька сел і кількадесять фільварків. Був уже не молодий, але жінки не мав. З родиною сварився і тому жив одинцем. Часом, як йому навкучилося самому сидіти в пустім дворі, спрошував сусідів і знайомих і так їх споював, що служба таскала їх непритомних на постіль.

Хлопів не любив з малку. Не одному його гайдуки здорове відобрали, а кількох на приказ розсікли буками на смерть. Хто міг, той утівав з його дібр. А пан не йно що не спам'ятувався, але з літами ставав ще гірший. „Та бо то тих смердячих хлопів“, говорив нераз до знайомих дідичів, „з кождим днем не убуває, а прибуває!“ Куди ходив,

то все говорив, до себе: „сьмердзі тай сьмердзі“.

Вкінци дійшло до того, що з його дібр повтікали хлопип до чиста. Як котрого зловили і привели назад, то пан казав єму вліпити кільканайцять буків, але не здержував. „Ідзь до сту дяблуф“! кричав на відхіднім. Коли не стало хлопів, повтікали від него його мандатори та посіпаки, бо не було з кого шкіру дерти. Одного дня прогнав пан останного льокайчука, малого сироту Міхалка, бо й він був хлопського роду.

— Но, аж тепер буду жити спокійно, бо не мати му на очех того хлопства“, подумав пан і написав до знакомого актора, щоби приїхав до него з театром. Письмо післав якимсь жидком. Приїхав актор і акторки привіз. Але дивить ся, двір пустий, нема кому не лише теар ставити а й занавісу підоймати — і питає: „Деж ви своїх хлопів поділи?“ — „Де? Розігнав до сто чортів!“ каже пан. „О, то видко не всі у вас дома“, відповів актор; „а хтож вам умивати ся подає?“ — „Та я вже кілька днів не вмиваний ходжу“. — „Видко, хочете ріпу на лиці садити“, сказав актор і з тим словом поїхав і акторки забрав.

Нагадав собі дідич, що має двох знакомих генералів і запросив їх, аби в карти попіграти. Генерали були хоч і правдиві, але голодні і тому дуже борзо приїхали. Приїхали і не можуть надивувати ся, чому у дідича воздух такий чистий став. „Тому каже дідич, бо я всіх хлопів попроганяв“. — „Ах як красно, хвалять дідича генерали, то у вас

вже того хлопського запаху не буде чути?" — „Ні“, відповів дідич. Переграли раз, переграли другий, чують генерали, що прийшов їх час, горівочки випити, — і обзирають ся. „Вам панове генерали, закусити хотілоб ся?“ питає дідич. „А здало-б ся, пане графе!“ відповідають генерали. Встав він ізза стола, пішов до шафи і виймнв „брусцукру“ і по медівникови на кожного чоловіка. „А то що таке?“ питають генерали, виваливши на него очі. „Закусите, чим хата богата“. — „Та нам би волового мяса!“ — „Ну, воловини я не маю, бо у мене від коли мужиків нема, то в цілім дворі ніхто не топив. „Генерали розсердили ся: „А щож ти сам жереш?“ — „Сирим живлю ся, тай от медівників ще троха є“. — „Не всі у тебе дома“, сказали генерали, не докінчили гри і поїхали.

Ходить пан по покоях, ходить, потому сяде і посидить. І все думає, які він машини з Англії спровадить, щоби всьо парою робити, а хлопського духу аби ні дрібки не було. Думає, який сад розведе: тут будуть груші, сливи, брескви, а тут грецькі оріхи. Вкінци перестане думати, підійде до зеркала подивити ся, а там уже порошу на цаль насіло. — „Міхалку!“ — крикне раптом, забувши ся, а як спамятає ся, каже до себе: „Ну, нехай собі до часу і так постоїть“. Так перемаячить аж до ночі — і спати. По дневи ходив по заболочених покоях і дивив ся через запарошені шиби на двір, потому виходив до саду, в котрім стежки позаростали травою.

Аж раз якось з полудня заїздить до него цісарський урядник. Врадував ся дурний граф дуже, бо вже давно чоловіка не бачив, побіг до шафи і виймив аж два медівники. Але урядник ані оком в той бік, тільки питає: „Скажіть, мені, пане графе, чому і як пощезали всі ваші хлопи?“ — „Я розігнав їх“. — „Так? А не знаєте ви, пане графе, що з податками тепер буде?“ — „Я з них тепер хісна не маю, то і податків платити не буду“. — „А чи знаєте ви, пане графе, що держава без податків бути не може? І чи знаєте ви, чим то пахне?“ Граф напудив ся і аби задобрити урядника, підсунув під сам ніс медівника. — „Дурний же ви, пане графе!“ гукнув урядник, обернув ся тай поїхав.

Задумав ся граф сим разом не на жарти: вже третій чоловік дураком його величає; може то і правда? Ту думку перебила йому миш, що просто через середину покою бігла до карт, котрі дідич так замастив руками, що миш могла на них апетит дістати. — „Кшш!“ зашипів пан. Але миш не дурна, вона знала, що пан без Міхалка нічо її не зробить, і тільки хвостиком махнула, мов би хотіла сказати: почекай дурню, я з'їм не тільки карти, але і твій халат, як його лише порядно замастиш.

Двір і парк коло двора запускали ся щораз гірше. В саді по корчах аж кишіло від гадюк а в парку вили дикі звірі; тоді було їх ще скрізь більше, ніж тепер. Раз раненько дивить ся пан, а по парку поважно суне медвідь; присідає собі на задні лаби, позирає

в вікна на дідича і облизує ся. — „Міхалку!“ крикнув дідич, та в тій хвили спам'ятав ся та з жалю і страху заплакав. Але твердість душі не покидала його. „Борше зовсім здичію, борше буду з дикими звірями по лісах волочити ся, але ніхто не скаже, що польський шляхтич, граф Відушицький гербу шоллом, погодив ся з хлопом!“

І здичів. Як настали приморозки, не чув холоду. Заріс, як Ісав, а нігті як гаки. Навіть носа не вишмаркував ніколи. Як зголоднів, вилазив на дерево і ждав. Прибіжить заяць, стане на задні лапки і прислухує ся, чи не грозить відкись небезпека — а він на него як стріла скочить, розідре пазурами і їсть. І то не розбирає, кишки не кишки, з тельбухами халасує.

Був би так жив хто знає доки, але сусіди шляхтичі з'їхали ся, привезли свою службу, вимили пана графа, викупали, обстригли і обголили на силу. Поволи він уговкав ся. Біда научила його шанувати людську працю і хлопа, котрий его годував. Ще довгі літа по его смерті приповідали за него старі люди і все кінчили оповідане словами: „Навіть найгіршого пана, як пришкварити, то помякне, подобріє. Але треба його порядно припечи!“

Раз 'му було добре.

Вже третій місяць доходив, як форналь Микола Ясинчук лежав хорий. Лежав і надії не мав устати. Тяжка праця на слоті і журба звалили его на постіль, хоть не старий ще був; на Спаса минуло ему 42 роки, а виглядав, як би до шістьдесятки не далеко. Хивкав уже від весни, від коли простудив ся. Та ще ходив і робив, поки ноги носили. Очи повтягало ему в голову, згорбив ся і кашляв, а так тяжко кашляв, що аж панські коні в його сторону голови звертали. Та ще тяжше ніж хороба, мучила его думка, що буде з жінкою і трома діточками по его голові. Не раз і не два не йшов до хати на ніч, бо не міг дивити ся на жінку, що з жури почорніла і на дрібні діти. Спав у стайни при конях. Каже ся: спав, але сон его не брав ся. Найбільший сум обгортав его, як дощ стугонів по дахах двірських будинків: ему здавало ся, що дощ сьпіває вже за здалегідь:

„вічна́я пам'ять“ по нім. Знакомі ради́ли піти до доктора, але він лише рукою махнув: „Що мені доктор помо́же? Скаже добре їсти, пити — а я де возьму?“

Так перебі́дував лі́то, а як впав перший осі́нний дощ, Микола ляг у хаті́ і вже біль́ше з неї́ не вийшов. Ці́лими днями дивився як по сті́нах спли́вала вода. А в но́чи нудьга бра́ла ся є́го, що трохи дощок під собою не рва́в. З дня на де́нь опада́в на силах і ча́сом не міг наві́ть рукою ру́шити, аби зі́гнати з поду́шки тарга́нів, що лі́зли по ній. Де́сь ко́лись але́ рідко, за́йшов до ха́ти який зна́комий, поса́див та́й забира́в ся. А до́щі все йшли́ та йшли́, сті́ни замо́кали все ви́ще, а на зе́млі в ха́ті аж хля́пало.

Як не ста́ло „орди́нарії“, пі́шла жі́нка до я́сного па́на проси́ти. Але ї́ї наві́ть на по́кої не пу́стили, а відосла́ли до „жонци́“ (за́відате́ля). Той до́вго не бала́кав. „Дві́р не шпита́ль, сказа́в, і як тві́й чо́ловік не вме́ до мі́сяця, то 'го вики́ну з па́нської ха́ти“. Як ви́ходила від „жонци́“ то та́к пла́кала, аж за́йшла ся. Але го́лос ви́рвав ся з її́ груди́й аж за дверми́, бо в се́редині́ стра́х був біль́ший від жа́лю.

Голо́сила, вхо́дячи в ха́ту: „І аби хо́ть оди́н де́нь до́бре то́бі бу́ло, то ні́... Абись хо́ть раз без журби́ міг бу́в засну́ти... За ці́ле жи́тє...!“

„Правда“, подума́в Микола, який що́ йно задрі́мнув, по кі́лькох неспа́них но́чах. „Ой то́то правда! Від 6 лі́т ко́ло худо́би, порозши́бува́ні па́льці́ ні́коли не го́їли ся, все на

них були рани. А від 14 року при фюрнальці ще не загоєні рани на ногах, пішли мокнути в гною. І ніхто за мене не журился, ніхто в той бік не подивився, де я бувало лежав хорий від тяжкої праці. Панська собака десять разів ліпше жила ніж я....“

Очи його по довším часі став skleювати сон.

Нараз — що за диво! Де не взяв ся економ, завідатель, ба сам ясний пан з джокеями прибігли і всі посоловілими очима поглядають на него. „Зараз телеграфувати, нехай доктор приїде!“ кричить ясний пан. Микола очам і вухам своїм не вірить. Панські джокеї підтримують его легонько, підсувають під него пахуче сінце; аж лекше єму стало лежати. Розглядає ся далі. Пек та осина! Та бо він не у себе в хаті, а в панській стайні, де стоять коні від перегонів. Поміст сухий і чистий, стіни сухі, не такі, як у него в хаті. Микола поглянув на себе і здивувався ще більше: на ній тонка, блискуча шерсть, а замість рук і ніг у него кінські копита! Чари, чи що таке? подумав перепуджений; але зараз таки втихомирився, бо прийшло 'му на гадку, що ліпшеж бути панським конем, як панським слугою. Спокійно вже розглядав ся далі і побачив виразно, що лежить у стайні, де бувало видів, що заходили коні, котрими пан „курса грає“. Ага, вони гадають, що я перегоновий і тому так коло мене панькають — подумав і замкнув очі, бо боявся, аби его не пізнали і не вигнали зі стайні, в котрій єму було так добре лежати. Неза-

довго почув на дворі біганину і крики: „Приїхали два доктори зі Львова!“ За хвилю почув коло себе голос пана і двох чужих, що обмацували его руками, але делікатно як панську дитину. Він стискав повіки що раз міцнійше, бо бояв ся аби его не пізнали. Так ему було вигідно і легко на грудях, у тій великій, сухій і чистій стайні. „Раз на день давайте ему сего, що тут записано, а за дві неділі вже буде брикав“. — „Дві неділі“, подумав Микола і усміхнув ся в душі: „ото си відпічну в гаразді“... тай в тій самій хвили пробудив ся.

Перед его очима стояли брудні, розмоклі стіни его хатини, а на ослоні сиділи рядком скулені діти. Жінка десь вийшла. Ему страх як хотіло ся розповісти її свій сон. Ледви дочекав ся, такий став нетерпеливий. І ще тої самої ночі помер.

Ішов зимний дощ як его ховали. „Раз ему було добре“, шепнув оден з немногих, що віддали ему „последню црислугу“, коли тіло Миколи спускали в липку, розмокну землю.

— „Як став панським конем“, доказав другий і зітхнув.

— „І то в сні!“ закінчив третій і взяв у руку грудку мокрої глини, щоби її кинути на домовину товариша.

Оскар Уайльд*)

Спаситель.

Була ніч, а він був сам. В далекій, далекій далечині бачив окопи города і пішов туди.

А як підійшов ближе, почув у місті хорівід утіхи і сьміх з уст радости і гомін голосів многих. І застукав до воріт, і один з воротарів відчинив йому. І він побачив дім з мармору, прикрашений хорошими стовпами. Стовпи були овинені вінками, а в середині і з надвору горіли смолоскипи з кедри. Він

*) Оскар Уайльд (Wilde) є ірляндського роду. Родив ся 1856 р. в Дубліні, столиці Ірляндії. Ще молодцем здобув собі велику славу своїми письмами, його твори переложені тепер на всі мови цивілізованих народів. 1895 р. засудив його англійський суд на два роки тяжкої вязниці за „неморальність“, хоть вини єму не доказали ніякої. Вийшовши з вязниці, не міг уже майже нічого писати: тюрма знищила його силу. Помер у нужді в падолисті 1900 року. За його домовиною йшло всего семеро людей. Нині не знають навіть, де його могила, бо помер між чужими людьми. — О. Н.

увійшов у той дім. А коли перейшов притвор з хальцедону і притвор з яспіса й увійшов у велику комнату, де відбували ся торжества, побачив молодця розложеного на подушці. Червоними рожами квітчаний був єго волос і уста його були червоні від вина. І він зайшов з заду, доторкнув ся єго рамени і спитав: „Чом так живеш?“

А молодець відвернув ся, пізнав того мужа і відповів: „Колись був прокажений, і, Ти уздоровив мене: якжеж інакше мав би я жити?“

І він вийшов з того дому і станув знова на вулиці. І по короткій хвильці побачив одну, котрої лице й одежа були помальовані, а обува ніг висаджена перлами. А за нею йшов тихо, неначе стрілець, молодий парубок; він мав одєжу двоякої краски. Лице молодиці було гарне як образ поганського бога, а очі молодця, як грань сьвітили з похоти. І муж скоро пішов за ними, торкнув руку молодця і спитав: „Чом так глядиш на ту молодицю?“

А молодець відвернув ся і пізнав мужа і відповів кажучи: „Колись був я сліпий, і ти отворив мені очі: на що-ж инше мав би глядіти?“

І муж побіг скоро наперед і доторкнув ся одєжі молодиці і промовив: „Чи нема иншої дороги, як дорога гріха?“

А молодиця обернула ся до него, засьміяла ся і сказала: „Таже ти відпустив мені мої гріхи; а мені добре йти тою дорогою“.

І муж пішов з міста. А як вийшов на битий гостинець, побачив при дорозі молодця, який сидів і плакав. І він приступив до него і доторкнув ся довгих кучерів його волося і спитав: „Чого ти плачеш?“

А молодець споглянув, пізнав мужа і відповів, кажучи: „Я був помер, а ти вернув мені жите: щож иншого мавби я робити, як не плакати?“

1,20 (1986)

Р
Л 4141



РЛ 4141